

Szilágyi István

Geopolitika Latin-Amerikában

Abstract

Geopolitics as a multidisciplinary branch of social science and as a theory of foreign policy appeared on the Latin-American continent in the second half of the 1920s. The main features they include are the next: aggressive approach to the space, the continental adaption of the organic state-theory elaborated by Ratzel and Kjellen, moreover, the developed geopolitical theory was thought to be converted into practice via the growing role of the army. The armed forces and their various institutions became the scientific centre of elaborating the new attitude to the international relations as a theory. When the army assumed the political power, however, it was given an opportunity to put these theories into practice. On the Latin-American continent the geopolitical schools with important theoretical background were established in Argentina, Brazil and Chile. In this study we introduce the Brazilian geopolitical theory and practice elaborated in the Supreme Military Academy and the Chilean geopolitical theory and practice established by generals Ramon Cañas Montalva and Augusto Pinochet.

Keywords: Geopolitics. Geopolitical Schools. Geopolitical Theory and Praxis. Political Power. International Relations. Communication Network.

A geopolitika, mint multidiszciplináris társadalomtudomány és mint külpolitikai elmélet és gyakorlat a latin-amerikai kontinensen az 1920-as évek második felében jelent meg.

Megjelenésére és fejlődésére rányomta bélyegét a déli félteke sajátos történelme és helyzete. Augusto Rattenbach argentin geopolitikus Karl Ernst Haushofert idézi, aki szerint a dél-amerikai államok egyik, az anyaországtól kapott legszerencsétlenebb örökségének az *uralkodó tér hiánya* tekinthető. A számtalan kormányzóság, audiencia, kapitányság és alkirályság közötti határok bizonytalansága és pontatlansága kettős következménnyel járt. Az 1825 után függetlenné vált államok a politikai szuverenitás elnyerését követező évtizedekben egymás közötti „helyi” háborúk¹ révén igyekeztek országaik területét hódításokkal megnövelni és véglegesnek tekintett módon kijelölni. Ennek a hatalmi

¹ Ilyen volt a La Plata folyó Egyesült Provinciái és Brazília (1825-1828), a Chile és a Peru-Bolívia konföderáció (1836-1848), az Argentína, és Brazília között Uruguay megszerzéséért vívott (1843-1852), a hármasszövetség Paraguay megsemmisítéséért indított (1865-1870) háborúja. Ezek sorába tartozott a Chile, Peru és Bolívia elleni úgynevezett Csendes-óceáni fegyveres küzdelme (1879-1883), a Brazília és Bolívia közötti kaucuk háború.

politikának a hátrányos következményei a külső birodalmaktól való új keletű viszonylati függésben, az egymás közötti kölcsönös bizalmatlanság felerősödésében, ennek következtében pedig az egységes kontinentális fellépést segítő integrációs törekvések és szerveződések létrehozásának nehézségeiben mutatkoztak meg. Az Anglia közreműködésével ütközőállamként létrejött Uruguay például akadályát képezte annak, hogy Chile és Argentína egymás között feloszthassa a dél-atlanti térséget és megakadályozta a Horn-fok, a Magellán-szoros, a Drake-átjáró és a Beagle-csatorna fölötti argentin uralmat. Az anyaországtól kapott csalárd örökség másik következménye a megszülető új államok politikai elitjének *agresszív térszemléletében* érhető tetten. Ez az 1930-as évektől kezdve egyrészt a *ratzeli és a kjelleni organikus állam felfogásának kontinentális adaptálását*, másrészt a *geopolitika elmélete* kidolgozásának és gyakorlati érvényesülésének hadsereghez kötését, hadsereghez kötődését jelentette. Az 1950-es, 1960-as évtizedtől azonban a legjelentősebb latin-amerikai geopolitikai iskolák megközelítését már a geostratégiai szemlélet jellemezi, amely jórészt mentes volt az élettér elméletre és a szociáldarwinizmusra jellemző szellemi attitűdtől. A huszadik század második felében világszerte ez az irányzat vált a geopolitikai vizsgálódások uralkodó paradigmájává.² Ekkorra már valamennyi latin-amerikai országban a fegyveres erők és annak különböző intézetei váltak a nemzetközi viszonyok elmélete új megközelítésének szellemi műhelyeivé. A hadsereg, mint intézmény hatalomra kerülése ugyanakkor módot nyújtott ezeknek a teóriáknak a gyakorlatban történő alkalmazására is. Az állandó és konjunkturális nemzeti célok meghatározásával e nagy területi kiterjedésű országok nemzetközi gazdasági és politikai pozícióik újra definiálása mellett a saját belső térrel kapcsolatos problémáikat is igyekeztek megoldani. Ezért számos államban előtérbe kerültek a regionális átalakításnak, a ritkán lakott területek benépesítésének, a nyersanyag források és tartalékok felhasználásának, a biztonságnak, a fejlődésnek, a nemzetközi szempontból jelentős közlekedési és kommunikációs útvonalak ellenőrzésének, az új térségek fölötti befolyás megszerzésének, a hidegháború bizonyos periódusaiban pedig a közrendet veszélyeztető belső ellenség, belső felforgató tevékenység elleni küzdelemnek és a különböző szempontok által a szimbolikus térbeliséget megjelenítő virtuális belső határoknak a kérdései. Előbb az 1930-as, majd az 1960-as és az 1970-es évtizedek politikai és gazdasági rendszert érintő totális átszervezései kapcsán vetődött fel a belső határok, az ideológiai határok problémája. Ez utóbbi kérdéskör szoros összefüggést mutatott a nemzetközi viszonyok alakulásával és a két világrendszer harcának aktuális állapotával.

A bipoláris világnak nevezett berendezkedés megszűnését követően a geopolitikai vizsgálódások hangsúlyai a félteke országai esetében a

² Lásd, SZILÁGYI István: *Geopolitika*. Publikon Kiadó, Pécs, 2013. V. fejezet.

kontinentális integráció, a világgazdasági illeszkedés és bizonyos államok vonatkozásában a nagyhatalmi, regionális hatalmi szerep kérdésköre irányába tolódtak el.

A latin-amerikai kontinensen Argentínában, Brazíliában és Chilében jött létre jelentős elméleti háttérrel rendelkező geopolitikai iskola. Tanulmányunkban a Legfelső Hadi Akadémia tevékenységéhez köthető brazil, valamint a Ramón Cañas Montalva és az Augusto Pinochet tábornokok nevével fémjelzett chilei geopolitikai gondolkodás és gyakorlat bemutatására vállalkozunk.

A brazil geopolitikai iskola

A latin-amerikai szubkontinens legnagyobb kiterjedésű és legnagyobb népességű államában, Brazíliában is a hadsereg tevékenységéhez kapcsolódik a geopolitika elméletének megjelenése, kialakulása és fejlődése.

A Legfelső Hadi Akadémia létrejötte

A Legfelső Hadi Akadémiát (*Escola Superior de Guerra- ESG*) – közkeletű elnevezéssel a *Sorbonne-t* (*Sorbona*) az 1949. augusztus 20-án kiadott 785. számú törvény hívta életre. Megszervezésével megtörtént az 1920-as években született brazil geopolitikai iskola intézményesülése, megszilárdulása és ezzel párhuzamosan a geostratégiai irányzat vált az uralkodó paradigmává. Az ESG alapítását megelőzte a még mindig Friedrich Ratzel és Rudolf Kjellen szociáldarwinizmusának hatását tükröző *Revista Brasileira de Geografia* (1939) és a *Boletim Geografico* (1943) című geopolitikai folyóiratok megjelentetése, valamint a Vargas érában az Új Állam (*Estado Novo*) periódusában 1930 és 1945 között folyó tervezési és fejlesztési feladatokkal kapcsolatos intézmények létrehozása.

„A Nagy Háború és a Legfelső Hadi Akadémia létrehozása vízváltónak bizonyult, - hangsúlyozza Miyamoto Shiguenoli 1995-ben megjelent monográfiájában - mert új irányt adott a geopolitikai tanulmányoknak. Egyik oldalról a kutatók egy új generációja jelent meg a színen... Másfelől a hidegháborús klíma, valamint a nyugati demokrácia és a kommunista világ közötti >> elkerülhetetlen összecsapás>> veszélye meghatározó befolyást gyakorolt ezekre a munkákra. E periódusban jött létre a brazil Fegyveres Erők új típusú ideológiai laboratóriumként szolgáló intézménye.”³

Az ESG létrehozására a huszadik század egyik rendkívül bonyolult és ellentmondásos időszakában került sor.1948-ban született meg az Egyesült Államok befolyásának megszilárdítását és a kommunizmus kontinentális feltartóztatását célzó Amerikai Államok Szervezete. Latin-Amerika

³ Miyamoto SHIGUENOLI: *Geopolítica no Brasil*. Papirus, Saõ Paulo,1995. 76-77.

országaiban ugyanakkor tartott még a harmincas években beindult importhelyettesítő iparosítás és saját belső forrásokra alapozott desarrollismo második világháború periódusában további ösztönzést kapott lendülete. Ez Brazíliában 1950-ben Getulio Vargas második elnöki időszakának kezdetét, kifulladására pedig 1954-ben öngyilkossággal végződő hatalomvesztését eredményezi. 1949-ben a világ már megtapasztalja mit is jelent a *hidegháború korszaka*. Az Egyesült Államokban rövidesen kezdetét veszik Eugene McCarthy szenátor nevével fémjelzett „*démon éveinek*” boszorkányüldözései. Európában kiépülőben van egy sajátos kétpólusú integráció. 1949-ben létrejön a KGST, 1955. május 14-én a Varsói Szerződés. 1948-ban megszületik a Nyugat-Európai Unió, 1949-ben a NATO, 1951-ben a Montánunió. 1957. március 25-én aláírják az Európai Gazdasági Közösség létrehozásáról szóló *Római Szerződést*. 1951-ben megalakul az ANZUS Paktum, 1954-ben a SEATO és 1955-ben a CENTO. Harry Truman amerikai elnök 1947 márciusában meghirdeti a *Feltartóztatás doktrínáját*. 1948 és 1952 között sor kerül *Marshall-segély* folyósítására. 1954-ben amerikai segédlettel megbukik Jacobo Arbenz- rendszere Guatemalában. 1953. július 26-án fiatal kubaiak egy csoportja megtámadja a Moncada laktanyát Santiago de Cubában. A Július 26-a Mozgalom életben maradt tagjait a szigetállam bírósága nem, a történelem azonban felmenti. Az 1956. december másodikán Kubában partra szállt fiatalok 1959 januárjára győzelmet aratnak. Megbukik Fulgencio Batista. Győz a kubai nemzeti felszabadító forradalom. Az ország és a kontinens törekeny békéjét és biztonságát azonban számos veszély és támadás fenyegeti. A Disznó-öbölbeli incidenst az 1962-es rakéta válság követi. A világot hajszálnyi távolság választja el egy újabb globális háborútól.

A hidegháború időszakát *meleg háborúk, az 1947-es és 1956-os arab-izraeli háború, az 1946-1954 között zajló vietnami háború, a koreai háború (1950-1953) és az algériai háború (1956-1962)* teszik teljessé. A nemzetközi feszültséget, az országok közötti fegyveres konfliktusokat Görögországban, Kínában, stb. zajló polgárháborúk és nemzeti felszabadító mozgalmak küzdelmei **fokozzák** már-már elviselhetetlenné.

Az államok életében egyre fontosabb szerepet játszanak a nemzetbiztonság belső, regionális és a globális aspektusai. Brazíliában már az 1920-as és az 1930-as években az egyik központi kérdéssé válik a nemzeti egységet erősítő és azt gyengítő tényezők, valamint a brazil nagyhatalmi törekvések és a nemzetbiztonság szempontjából stratégiai fontosságúnak tekintett latin-amerikai geopolitikai törésvonalak vizsgálata.

Everardo Backheuser 1926-ban kördiagram formájában közzétett elemzése szerint Brazília legnagyobb problémáját a nemzetalkotó politikai szervezet hiánya jelenti. Véleménye szerint gyors megoldással egy olyan tekintélyuralmi rendszer szolgálhat, amely figyelembe veszi a *föld (solo), az éghajlat (clima) és az ember (homem)* geográfiai hármasságát. A felsorolt

tényezők térben (espaço) és időben (tempo) történő elhelyezése a nagy kultúra elmélete (teoria do grau cultura) megalapozásához, azaz a civilizáció és a hódítás folyamatának összekapcsolásához és sajátos magyarázatához vezetett. Az elmúlt tizenöt évszázadban – írja Backheuser – a hideg éghajlat alatt élő népek uralmuk alá hajtották a trópusok lakosait. A tendencia a

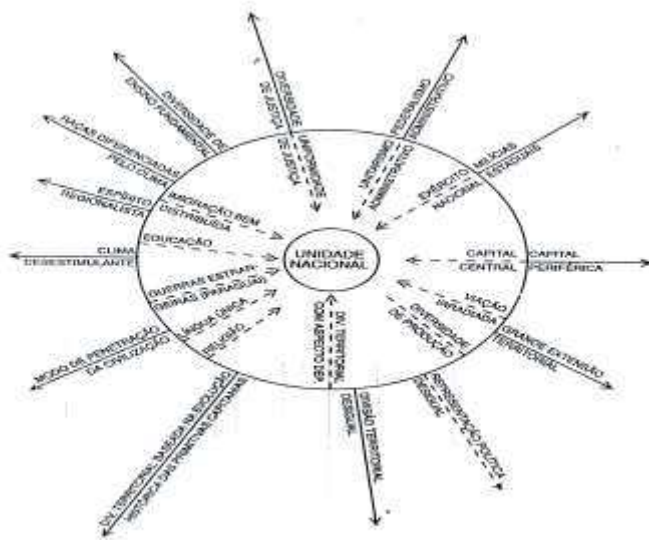


Figura 2 — Forças que atuam pró e contra a unidade nacional (Everardo Backheuser)

A nemzeti egységet erősítő és gyengítő tényezők
(Forrás: Everardo BACKHEUSER: *A estrutura política do Brasil. Notas prévias.* Rio de Janeiro, Mendonca & Machado, 1926.)

nyugati irányú terjeszkedés és a tengerek meghódítása révén a szárazföld birtokba vétele volt. A mérsékelt éghajlatú régiók (Japán, Egyesült Államok, az Anglia - Franciaország - Németország háromszög dominanciájára épülő európai csoport) impériumán alapuló civilizáció adott állapota azonban nem tekinthető öröknek. Az uralom eltolódik az egyenlítő irányába. Európa hanyatlóban van – állítja. Az erőviszonyok a kultúra általa felállított hármastörvényszerűségének második és harmadik törvénye szerint alakulnak. „...A földrajzi hely (a razzeli Lage) optimum értéke az emberiség nagy kultúrájával együtt változik... A civilizáció történelmi útjának kivetítése jelzi, hogy az visszatér az Egyenlítőhöz.”⁴ A szerző elmélete szerint a földrajzi determináción belül az

⁴ BACKHEUSER, Everardo: *A estrutura política do Brasil. Notas prévias.* Mendonca Machado, Rio de Janeiro, 1926. 79-80.

említett föld, éghajlat, ember hármasság viszonylatában a klíma a meghatározó. Brazília és a brazil ember, a brazil lakosság által megtestesített kultúra ezért óriási fejlődési lehetőség előtt áll. *Brazília általános egyenlete* (esqação geral do Brasil) a jövőbeni dinamikus fejlődést sejteti.

Mário Travassos tudományos tevékenysége Everardo Backheuserhez



Figura 4 — Antagonismos geográficos sul-americanos (Mário Travassos)

Dél-Amerika földrajzi ellentmondásai

Forrás: TRAVASSOS, Mário: *Projeção Continental do Brasil*. Companhia Editora Nacional, São Paulo, 1947. (4^o edição). 145.)

hasnólóan az 1920-as 1930-as években indult. A tér és a hely nála is elismert és fontos fogalmak. Katona létére azonban nem részesíti előnyben a tekintélyelvű gondolkodást és az autoritárius jellegű, centralizált politikai berendezkedést. Ami elsősorban foglalkoztatta az Brazília szerepe a latin-amerikai kontinensen, az Atlanti Óceán és a Csendes Óceán vonzaskörzetének brazil szempontú hatalmi összekapcsolása, a La Plata és az Amazonas folyók térségének uralmi viszonyai. Mário Travassos Dél-Amerikában nyolc tengely mentén felvázolható kontinentális földrajzi antagonizmusról beszél. Ezek: 1. A Csendes Óceán; 2. Az Atlanti Óceán; 3. A Paraná folyó ; 4. A La Plata folyó; 5. Santos városa; 6. Cuiabá térsége; 7. La Paz körzete; 8. Az Amazonas folyó medencéje között diagnosztizálható feszültségek.

A Brazília és Argentína közötti lehetséges kiegyensúlyozatlanságot Travassos szerint csökkentheti a bolíviai La Paz, Cochabamba, Sucre, Santa

Cruz de la Sierra és Corumbá övezete által alkotott, háromszög alakú, *latin-amerikai magterület* (*Heartland latinoamericano*). A Halford Mackinder elméletének kontinentális alkalmazását megjelenítő ábra a Shiguenoli könyv 62. oldalán látható.

A több országgal határos latin-amerikai központi zóna három évtizeddel



A latin-amerikai magterület

(Forrás: TRAVASSOS, Mário: *Projeção Continental do Brasil*. Companhia Editora Nacional, São Paulo, 1947,(4^a edição)

1960-ban létrejött fővárosi központi körzetet magában foglaló föderális köztársasággá alakult. Ez a szövetségi állam a gazdasági-szociális fejlesztés, a központi tervezés és az egységes közigazgatás rendszer működtetésének szükséglete alapján Mário Travassos és a Golbery do Couto e Silva katonapolitikai felosztásával nagy hasonlóságot mutató öt régiós geoökonómiai típusú térségi modellben rögzült.

A Legfelső Hadi Akadémia tevékenysége és szerepe

Az ESG tevékenységében a nemzetbiztonság doktrínája és az ahhoz kapcsolódó nemzeti célok, nemzeti hatalom, nemzeti stratégia, nemzetpolitika, nemzeti fejlesztés, a brazil nemzeti lobogón szereplő *Rend* (*Ordem*) és *Haladás* (*Progreso*) jelszavának a *Biztonság* (*Segurança*) és *Fejlődés* (*Desenvolvimento*) követelményével kiegészített kérdései kaptak kiemelt szerepet. Ennek következtében az egyre inkább önálló társadalmi-politikai és nemzet megmentő, országépítő szerepre vállalkozó, s 1964. április elsején új típusú katonai intervenciót, *új típusú államcsínyt, golpe de Estado*t

megvalósító hadseregben folyó műhelymunka révén a brazil geopolitikai gondolkodásban - amint azt hangsúlyoztuk - a *geostratégiai* paradigma vált az uralkodó irányzattá. E felfogásnak azonban kezdettől fogva jelentős autoritárius jellegű színezete volt, mivel a hadsereg vezetői körében egyre általánosabbá vált az a nézet, hogy a nemzet biztonságát, fejlődését és modernizációját az adott viszonyok között csak egy, a Fegyveres Erők intézményi struktúrájára támaszkodó tekintélyelvű állam képes garantálni.

Juarez Távora a Legfelső Hadi Akadémia volt parancsnoka 1953-ban így fogalmazta meg a nemzetbiztonság lényegét: „A nemzetbiztonság kisebb vagy nagyobb mértékben, politikai, gazdasági, pszichoszociális és katonai akciók és eszközök révén garantálja az állam és a nemzeti közösség védelmét, a nemzeti célok elérését és megmentését a belső és külső ellenséges tényezők akciójával szemben.”⁵ A Távora által adott meghatározás négy eleme, a politikai, gazdasági, katonai és társadalompszichológiai tényezők napjainkig is az ESG doktrínájának szerves részét képezik. Ezen alapszik az állandó és aktuális nemzeti célok, a nemzeti hatalom, a biztonság és fejlődés fogalmainak tartalmi meghatározása is. Az ESG első parancsnoka, Cordeiro de Farias tábornok szerint „Az Állandó Nemzeti Célok (*Objetivos Nacionais Permanentes*) a nemzeti tudathoz elválaszthatatlanul hozzátartozó törekvések megfogalmazását jelentik. Ezek: egység, függetlenség, a nemzet politikai szuverenitása, a gazdasági fejlődés és a nép erkölcsi, kulturális és társadalmi evolúciója azon az egész földrajzi téren belül, amelyet birtokában tart és amelyet a történelmi tradícióik a túlélés minimumaként megkövetelnek.”⁶ Hasonlóképpen fogalmaz a már említett Golbery do Couto e Silva is, aki az aktuális nemzeti célokat illetően az érdekek adott pillanatban történő érvényesítésére helyezi a hangsúlyt. Az ESG különböző kézikönyvei, tananyagai és elemzései is a fent említett felfogásban készültek.⁷ A Legfelső Hadi Akadémia gondolatvilágában



Figura 5 — Esquema geopolítico de Golbery do Couto e Silva (Adaptado do Golbery do Couto e Silva, 1987).

Golbery do Couto e Silva geopolitikai vázlata
(Forrás: Couto e Silva, Golbery: *Conjuntura Política Nacional o Poder Executivo e Geopolítica do Brasil*. Livraria José Olympio, Rio de Janeiro, 1981.)

⁵ SHIGUENOLI, Miyamoto: *Geopolítica no Brasil*. Papirus, São Paulo, 1995. 84.

⁶ CORDEIRO DE FARIAS, Osvaldo: *Conceito estratégico nacional*. IN: ESG-C-010-52, 1952. 5.

⁷ Lásd: *Manual Básico. Volume. I. Elementos Fundamentais*. Biblioteca do Exército Editora, Rio de Janeiro, 2010. 66. *Manual Básico. Volume II. Assuntos Específicos*. Biblioteca do Exército

azonban egyre fontosabb szerephez jut a *Nemzeti Hatalom* (Podér Nacional) kérdésköre. Az Állandó és az Aktuális Nemzeti Céloknek a Nemzeti Hatalom erősítését kell szolgálniuk. Ennek az ország nemzetközi viszonyokban betöltött nagyhatalmi szerepéhez, a területi integritás külső és belső veszélyek elleni megvédéséhez, az önrendelkezéshez, a nyugati keresztény civilizáció oltalmazásához, valamint a Braziliát jellemző spirituális értékek megőrzéséhez kell vezetnie. „A *Nemzeti Hatalom* – olvashatjuk Távara fejtegetéseit – minden olyan eszköznek az integrált kifejeződése, amellyel a Nemzet ténylegesen rendelkezik az adott pillanatban s amellyel a létező antagonizmusok ellenére előmozdítja nemzetközi téren és a hazai szférában is a nemzeti célok elérését és megővését.”⁸ E megfogalmazást tizenhárom esztendővel később, a múlt század hetvenes évtizedében Carlos de Meira Mattos tábornok kiegészítette. Szerinte a nemzeti hatalom „Magában foglalja nemcsak azokat a materiális erőket, amelyekkel a nemzet rendelkezik, hanem azokat a képességeket is, amelyek segítségével irányítani tudja az eseményeket. Nem kétséges, ez a két érték a (materiális) hatalmi erő és a pszichológiai befolyás ereje – egymással szoros kapcsolatban van. Egyik sem létezik a másik nélkül.”⁹

A Legfelső Hadi Akadémia doktrína alkotó tevékenységében a nemzeti hatalommal, a fejlődéssel, a nemzetbiztonság geopolitikájával, a nyugati keresztény civilizáció védelmével kapcsolatos kérdések az 1964. április elseji katonai hatalomátvétel után, mindenekelőtt az 1968 és 1973 közötti periódusban kerültek előtérbe.

Cordeiro de Farias tábornok vezetése alatt (1949-1953) az ESG mint a hadsereg vezérkarának képzési központja a brazil politikai döntési centrumoktól professzionális távolságot tartva, autonóm intézményként működött. A Juarez Távara érában (1953-1967) - amely már magában foglalta a katonai kormányzás Humberto Castelo Branco tábornok nevével fémjelzett első három éves korszakát is - a hatalom birtokában a biztonság kérdései kerültek előtérbe. Az 1973 utáni fázis a biztonság és a fejlődés fogalmainak újra értelmezését, a katonai kormányzat jellegének megváltozását, az ESG visszaszorulását, 1989-től pedig a polgári kormányzáshoz vezető önkizárásos demokratikus politikai átmenet győzelmét hozta.¹⁰

A brazil geopolitikai gondolkodás előtérébe a hetvenes évek második felétől az azt megelőző korszak vizsgálódásainak szerves folytatásaként a (nemzet)biztonság, a fejlődés, a tervezés, az irányított gazdaság és

Editora.Rio de Janeiro, 2010. 129. *Manual Básico*.Volume III. *Método para o Planejamento/ESG* Biblioteca do Exército Editora.Rio de Janeiro, 2010. 127.

⁸ TÁVORA, Juarez: *Uma política de desenvolvimento para o Brasil*. Livraria José Olympio, Rio de Janeiro, 1962. 3.

⁹ SHIGUENOLI (1995): 91.

¹⁰ SZILÁGYI István: *Hivatásos katonából „professzionális” demokrata*. Politikatudományi Szemle, 2005.3-4.sz. 81-82.

társadalom problémáinak összekapcsolása révén a *nagyhatalmi szerepvállalás* kérdésköre került. A brazil szerzők figyelme egyre inkább a nagyhatalmi státusz kritériumrendszerének meghatározására irányult. Ray Cline a Georgetown Egyetem Stratégiai Tanulmányok Intézetének akkori igazgatója az ezerkilencszázhetvenes évek végén tette közzé világhierarchiáról szóló egyenletét, melyben a gazdasági, politikai, katonai tényezők és az akarati-érzelmi elemek összekapcsolása révén alkotta meg az alábbi szintetizált modellt:

$$Pp = (C + E + M) \times (S + W) \quad - \text{portugálul}$$

$$Eh = (Krt + Gk + Kk) \times (Sc + A) \quad - \text{magyarul}$$

$$Pp = \text{poder percebido (elismert hatalom) - Eh}$$

C = massa crítica: população + território (kritikus tömeg: népesség + terület - Krt)

E = capacidade econômica (gazdasági kapacitás - Gk)

M = capacidade militar (katonai kapacitás - Kk)

S = objetivo estratégico (stratégiai cél - Sc)

W = vontade de executar a estratégia nacional (akarat a nemzeti stratégia végrehajtására - A)

Carlos de Meira Mattos tábornok szerint Ray Cline modellje nem teljes. Hiányzik a meggyőző erő, a kényszerítő hatalom - a poder de persuadir (P-Kh) megjelenítése. Ennek hozzáadásával az egyenlet a következőképpen írható fel:

$$Pp = (C + E + M) \times (S + W + P) \quad - \text{portugálul}$$

$$Eh = (Krt + Gk + Kk) \times (Sc + A + Kh) \quad - \text{magyarul}$$

Ha a P(Kh) faktort is beiktatjuk, akkor Brazília Meira Mattos szerint 1977-ben a Szovjetunió, az Egyesült Államok, Németország, Franciaország és Kína után a hatodik helyet foglalja el a nemzetközi rendszer nagyhatalmainak sorában.

A brazil geopolitikai gondolkodás világszerte legismertebb képviselője Golbery do Couto e Silva tábornok, aki a már említett Carlos de Meira Mattos tábornokkal és Theresinha de Castroval együtt a brazil geopolitikai iskola 1957-ben kezdődő aranykorának meghatározó teoretikusa volt. Couto e Silva nem csupán a nemzetbiztonság doktrínájával, a nyugati keresztény civilizáció védelmének problémájával, hanem a nemzeti tervezés, a brazil nagyhatalmi szerepvállalás és a geopolitika elméleti megalapozásának kérdéseivel is foglalkozott. Az 1911-ben Rio Grande városában született főtiszt 1987-ben halt meg. Mozgalmas élete során nem csupán az 1964-ben bevezetett tekintélyuralmi-bürokratikus katonai rendszer létrehozásában,

hanem annak fokozatos lebontásában, a demokratikus politikai átmenet menetrendjének kidolgozásában is jelentős szerepet játszott.

Első munkái az 1950-es években jelentek meg. 1955-ben publikálta a *Planejamento Estratégico (Stratégiai tervezés)* című kötetet. Az írás a kormányzati tervezés kézikönyvének tekinthető, amely azonban tartalmazta a tervezési folyamat, a tervezéspolitikai és a geopolitika alapvető elveit és elemeit is. Jelentősen befolyásolta a Legfelső Hadi Akadémia gyakorlatát és hatott szellemiségére is. Mivel a könyv a hidegháború körülményei között született, a nemzetbiztonság doktrínája mellett a közép- és hosszú távú program készítéshez kapcsolódóan előtérbe került egy sajátos „harmadik út” keresése és lehetősége is. A tervezés abszolút elutasításával és annak központosított változatával Couto e Silva a „demokratikus tervezés” koncepcióját állította szembe. Egyben a nemzetbiztonsághoz, a nemzeti erőforrások növeléséhez kapcsolta a kormányzati tervezés folyamatát. Amint említettük, Ő is Cordeiro de Fariashoz hasonlóan határozta meg az Állandó és az Aktuális Nemzeti Célok tartalmát. A nemzetet hatalmi egységnek fogta fel, amelyet történelmi környezetbe helyezett. Couto e Silva szerint a nemzetbiztonságnak a nemzetközi rendszerben elfoglalt brazil pozíciót kell szolgálnia. Ennek négy alapja van. A nyugati keresztény civilizáció védelme (*Defesa da Civilização Ocidental Cristão*), a sajátosan értelmezett demokrácia szolgálata, a realista világszemlélet és a brazil érdekek érvényesítése.

1967-ben jelent meg és azóta már több kiadást is megért, a nemzetközi geopolitikai gondolkodás klasszikussá vált alapműve, a *Geopolítica do Brasil*¹¹ (*Brazília geopolitikája*) című könyv. A kötet valójában két írást foglal magában. A harminchét oldalas első tanulmány a *Conjuntura Política Nacional o Poder Executivo (Nemzeti politikai konjunktúra, a végrehajtó hatalom)* címet viseli és az 1980-as esztendő kormányzati stratégia szempontjából fontos kérdéseivel foglalkozik. A 273 oldal terjedelmű második részben olvashatjuk a Brazília geopolitikája című könyv 1981-ben megjelent ötödik kiadását. Tanulmányunk ennek az utolsó, ha úgy tetszik legújabb változatnak az elemzésére vállalkozik, amelynek teljes címe a következő: *Conjuntura Política Nacional o Poder Executivo e Geopolítica do Brasil (Nemzeti politikai konjunktúra, a végrehajtó hatalom és Brazília geopolitikája)*. A könyv Brazília nemzetközi viszonyokban játszott szerepének geostratégiai elemzését adja. Az első fejezetben a geopolitika elméleti kérdéseit vizsgálja és a geopolitika, a stratégia, valamint a politika egymáshoz való viszonyát elemzi. Ugyanebben a részben Brazília geopolitikai, geohistóriai, társadalmi változásbeli, nemzeti célokkal kapcsolatos aspektusait veszi sorra. A monográfia második része a Geopolitika és Geostratégia címet viseli. Ennek

¹¹ COUTO E SILVA, Golbery: *Conjuntura Política Nacional o Poder Executivo e Geopolítica do Brasil*. Livraria José Olympio, Rio de Janeiro, 1981. 259.

első fejezetében a két vizsgálódási tartomány alapvető kategória rendszerét tekinti át. A második fejezet a nemzetbiztonság két pólusáról szól Latin-Amerikában. A harmadik a nemzetközi térről. A következő önálló rész Brazília és a Nyugati védelme kérdéseit vizsgálja. A Függelék a geopolitikai megközelítések módszertani és kutatási kérdéseivel foglalkozik.

Couto e Silva 1952-ben a geopolitikáról mint a politikához, különösképpen a stratégia és a nemzetbiztonság kérdéséhez a politikailag szervezett térben élő emberiség földrajzi keretek között megvalósuló tevékenységéhez kapcsolódó művészetről beszélt. Ez elmélet és gyakorlat is egyben, amely azonban nem azonosítható a politikai földrajzzal. A geopolitika az eszmék központi magja, amelyben 1959-től a politikai akció és a geográfiai elemek összekapcsolódása került előtérbe. *„Számunkra – olvashatjuk a Brazília geopolitikája című könyv 64. oldalán – a geopolitika nem más, mint a politikai cselekvés irányainak geográfiai megalapozása...mindenelőtt a koncepciónk alapjául szolgáló tér (espaço) és a hely(zet) (posição) vizsgálata révén. Ez a politika egyik, kijelenni elképzelések által definiált ága, amelyet magunk között mesterünk Backheuser szavaival <<a földrajzi feltételek és a politikai valóság egybeesése>> formulával írhatunk le.*

Nem lenne jogos tehát összekeverni azt a politikai földrajzzal és kettős jellegének tagadása sem állja meg a helyét. Nem beszélhetünk a társadalom nélküli tudomány koncepciójáról és alapjairól, sem a gyakorlatot nélkülöző művészetről, mivel ezek együttesen alkotják a politikát magát. Éppen ezért a földrajzi és a politikai realitás elemzése, főként ha az a nemzeti törekvések és érdekek formájában jelenik meg, számunkra csupán akkor képvisel valós értéket, ha a geopolitika brazil jelleget ölt.”¹²

Golbery do Couto e Silva geopolitikai megközelítése három tényező - a doktrína, a világlátás és az irányelvek - együttesén és egységén alapul. A doktrína (Doutrina) a geopolitikai gondolkodásra jellemző sajátos fogalmi rendszer mellett a módszertant is magában foglalja. A világlátás, (cosmovisão), avagy perspektíva (perspeciva) az elemző helyzetéből fakadó nézőpontot jelenti. E két tényezőt a tevékenységet befolyásoló általános irányelvek (directrizes gerais para a acção) egészítik ki. A doktrína szerint a geopolitika olyan tudomány, művészet és gyakorlat, amely hozzájárul az Állandó Nemzeti Célok kidolgozásához, így megelőzi és megalapozza a programjavaslatokat megfogalmazó politikát. A doktrína részét képezi a politikai tér (espaço político), a hely(zet) (posição) és az összeköttetés (circulação). A politikai tér elemeit a forma, a kiterjedés, a környezet, az érték, a régiók, a szubrégiók, a központi mag, a passzív vagy halott térségek, a másodlagos központ és a domínium fogalmai mögött meghúzódó realitások alkotják. A pozíció egy országnak a világban, a régióban, az interregionális kapcsolatokban, a nemzetközi kereskedelemben elfoglalt helyzetét és az egyes területek államon belüli helyzetét jelenti. Az

¹² Id. m. 64.

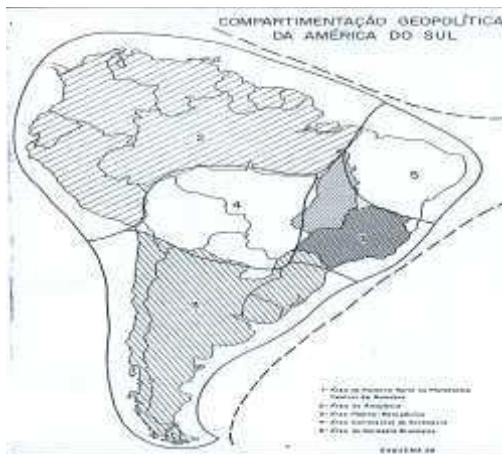
összeköttetés a külső és a belső terek kapcsolatára vonatkoztatott fogalom. Couto e Silva Brazília esetében a már korábban jelzettek szerint öt geopolitikai térséget különböztet meg. A *Geopolítica do Brasil* című könyv 125. oldalán közölt ábra szerint beszélhetünk az Általános Tartalék, avagy a Központi Műveletek, az Északi Szárny, a Déli Szárny, a Keleti Szárny és Amazónia zónájáról. A cél: a központi térség erőforrásainak dinamizálása.

A latin-amerikai kontinens esetében is öt fontos zónát különböztet meg. Említett munkája 89. oldalán látható térképen Az Általános Tartalék, vagy a Központi Műveletek térség mellett Amazónia, Patagónia, a Kontinentális Kapocs és az Észak- Kelet Brazíliát magában foglaló övezetekről ír.

A jelzett földrajzi és helyrajzi viszonyok között a nagyhatalmi lehetőségekkel rendelkező és nagyhatalmi pozíciókra törő Brazília négy ablakon át tekint a világra. A portugál nyelvű, afrikai övezetekre is nyíló *luzo-brazil*, a Latin-Amerikát jelképező *latin*, a keresztény civilizációhoz kötődő nyugati és a harmadik világot magában foglaló *fejlődő térségek* ablakán.

Golbery do Couto e Silva általánosan elfogadott összegzése szerint a belső, a kontinentális és a világrendszerbeli tényezőket is figyelembe vevő brazil geopolitika fő jellegzetességei a következők: „ 1.) A térbeli integráció és értékelés geopolitikája; 2.) A belső expanzió és kifelé irányuló békés befolyásolás geopolitikája; 3.) A határok teljes hosszában a védekezés geopolitikája; 4.) A nyugati keresztény és a saját civilizáció védelmében való részvétel geopolitikája; 5.) A kontinentális együttműködés geopolitikája; 6.) Az elmaradott világgal való együttműködés geopolitikája tengeren innen és túl; 7.) A külső hatalmi centrumokkal dinamikus szembenéző nemzetbiztonság és nemzetstratégia geopolitikája;”¹³ E megfontolások hasznosítása a megalapozott nemzeti stratégia kidolgozásának alapvető feltételét képezi.

Amint említettük, Golbery do Cuoto e Silva mellett a brazil geopolitikai gondolkodás aranykorának jelentős személyisége az a Carlos de Meira



Dél-Amerika geopolitikai felosztása

Forrás: Couto e Silva, Golbery: *Conjuntura Política Nacional o Poder Executivo e Geopolítica do Brasil*.
Livraria José Olympio, Rio de Janeiro, 1981.

¹³ Id. m. 137-138.

Mattos tábornok, aki többek között a *Brasil – Geopolítica e Destino -1971*¹⁴ (*Brazília – Geopolitika és Küldetés*) *Uma Geopolítica Pan-Amazônica-1980*¹⁵ (*Pánamazónia Geopolitikája*), *a Geopolítica e Trópicos – 1981*¹⁶ (*Geopolitika és a trópusok*), *a Guerra nas Estrelas-1988*¹⁷ (*Csillagháború*), *A Geopolítica e a Teoria das Fronteiras –1988*¹⁸ (*A geopolitika és a határok elmélete*), valamint *Geopolítica e Modernidade- 2002*¹⁹ (*Geopolitika és Modernitás*) című könyveivel írta be magát a brazil politikatudomány történetébe.

Munkásságát az alkalmazott geopolitika kategóriájával jellemezte. Az 1913-ban São Paulo állam São Carlos nevű városában született Meira Mattos Brazíliát az úgynevezett „trópusi civilizációt” (*Civilização dos Trópicos*) megteremtő és reprezentáló, növekedésben lévő világhatalomnak tartja. A nemzetközi viszonyok elmélete realista iskolájának felfogását képviselve vallja, hogy a hatalom a függetlenség a biztonság és az állam fejlődésének legfőbb biztosítója. Az Amazónia és Pán-Amazónia fogalmak között különbséget téve az első kategóriát Brazília nemzetépítési törekvéseihez kapcsolja, a másikkal a szóban forgó makro régió globális-multinacionális jellegét hangsúlyozza. Ez utóbbi „a föld területének egy huszad részét; Dél-Amerika negyven százalékát; Brazília három ötödét; a világrendelkezésre álló édesvízi forrásainak egy ötödét; a föld trópusi erdőterületének egyharmadát teszi ki.”²⁰ Ez a világ egyik legfontosabb fejlődési pólusa, ahol megvalósul a belső



Latin-Amerika államainak térformája
(Forrás: Meira Mattos de, Carlos: *Brasil – Geopolítica e destino*. Livraria José Olympio Editora, Rio de Janeiro, 1975. 110.)

¹⁴ MEIRA MATTOS DE, Carlos: *Brasil – Geopolítica e destino*. Livraria José Olympio Editora, Rio de Janeiro, 1975. 110.

¹⁵ MEIRA MATTOS DE, Carlos: *Uma Geopolítica Pan-Amazônica*. Biblioteca do Exército Editora, Rio de Janeiro, 1980. 206.

¹⁶ MEIRA MATTOS DE, Carlos: *A Geopolítica e Trópicos*. Biblioteca do Exército Editora, Rio de Janeiro, 1984.

¹⁷ MEIRA MATTOS DE, Carlos: *Guerra nas Estrelas*. Biblioteca do Exército Editora, Rio de Janeiro, 1988.

¹⁸ MEIRA MATTOS DE, Carlos: *Geopolítica e a Teoria das Fronteiras*. Biblioteca do Exército, Rio de Janeiro, 1988.

¹⁹ MEIRA MATTOS DE, Carlos: *Geopolítica e Modernidade*. Biblioteca do Exército Editora, Rio de Janeiro, 2002.

²⁰ MEIRA MATTOS DE, Carlos: *Uma Geopolítica Pan-Amazônica*. Biblioteca do Exército

és a határtérségek, azaz a különböző zónák egymást erősítő kölcsönhatása. Brazília földrajzi dimenziója, népessége, természeti kincsei, tudományos és technológiai kapacitásai, továbbá belső kohéziója miatt világhatalomnak minősül – állítja Meira Mattos. Képes a belső és külső biztonság és a fejlődés összhangjának megteremtésére. A Brazília által megtestesített fejlett trópusi civilizáció ráadásul a tudomány és a modern technológia egyik hordozója is. Az ország lakosainak mesztic jellege, a geopolitikai mozgástér szempontjából jelentős terek - a tengeri, a szárazföldi és légi - együttes jelenléte képezi Brazília sikerének zálogát.

E körülményeket egy további előnyös politikai földrajzi tényező egészíti ki. Ez pedig nem más, mint a brazil állam kompakt, elemeiben, régióiban egymáshoz kapcsolódó térszerkezete. Amint azt az ábra mutatja, Latin-Amerika spanyol ajkú népei elnyújtott formájú országok keretei között élnek. Egyedül a portugálul beszélő Brazília rendelkezik kompakt térformával.

„Egy állam térformája a fizikai megjelenést reprezentálja. –

olvashatjuk a tábornok fejtegetéseit - A geopolitika e forma lakosságra gyakorolt befolyását tanulmányozza. Az államok területi formájának alapvetően három aspektusát különböztetjük meg: - a formát, avagy az általa elfoglalt földrajzi teret; - a határoonalat; - a helyzetet, azaz a saját planétán elfoglalt helyét.

Ami a területi formák kérdését illeti, léteznek az államok kohéziója szempontjából kedvező, kevésbé előnyös és hátrányosnak minősíthető alakzatok.....Leegyszerűsítő geopolitikai osztályozás szerint négy alapvető forma különböztethető meg:

- a kompakt (Franciaország, Brazília, Venezuela, Spanyolország)
- az elnyújtott (Egyesült Államok, Chile, Olaszország)
- a kialakított (Görögország, Kanada, Svédország)
- a széttagolt (Japán, Egyesült Királyság, Indonézia).



Állami térformák típusai

Forrás: Meira Mattos de, Carlos: *Brasil - Geopolítica e destino*. Livraria José Olympio Editora, Rio de Janeiro, 1975.108.

Nyilvánvaló, hogy a kompakt formák a legkedvezőbbek az állam kohéziója szempontjából"²¹

A brazil geopolitikai triász harmadik tagja Therezinha de Castro 1930-ban született Rio de Janeiroban. 2000-ben, hetven éves korában hunyt el. Fő kutatási területeit a geopolitika célrendszere, eszközei, Brazília geográfiai jellemzőinek vizsgálata, valamint az összehasonlító geopolitikai elemzések képezték. Fontosabb munkái: *Retrato do Brasil. Atlas-Texto de Geopolítica-1982*²² (*Brazília fényképe. Geopolitikai atlasz és szöveggyűjtemény*), *Geopolítica: Princípios, Meios e Fins-1986*²³ (*Geopolitika: Elvek, eszközök és célok*), *Nossa America. Geopolítica Comparada-1994*²⁴ (*Amerikánk. Összehasonlító geopolitika*). Amint az Therezinha de Castro műveinek vázlatos felsorolásából kiderül, a szerző a földrajzi és a geostratégiai kérdések egységes rendszerének kialakítására vállalkozott. Ő is Brazília nagyhatalmi státuszának elvét vallja. Jorge Manuel Costa Freitas összegzése szerint: „Brazíliának, mint a dél-amerikai politikai tér alkotórésze területi jellegzetességeinek felvázolása után Therezinha de Castro három <<természetes régió>> létezéséről beszél: egy területünk 64%-át alkotó, az Északi és a Közép-Keleti régiókat magában foglaló elmaradott szigetről (*ilha subdesenvolvida*), egy, az ország 18%-ára kiterjedő, fejlődő szigetnek (*ilha em desenvolvimento*) minősülő Észak-keleti régióról és a Déli, valamint a dél-keleti régiókat tömörítő fejlett szigetről (*ilha desenvolvida*)”.²⁵ Therezinha de Castro megítélése szerint Brazília érdekei regionális és nemzetközi téren egyaránt többirányúak és többretegűek. A hagyományos térbeli geopolitikai felosztás szempontjából pedig szárazföldi, tengeri és légi hatalomnak is tekinthető. A szerző a nemzetközi viszonyok öt fokozatú hatalmi rendszerét vázolja fel. *Első szintű hatalomnak* (potencias do primeiro nível) az Egyesült Államokat, Oroszországot, Kínát, Japánt és az Európai Közösséget tartja. A *második szintű nemzetek* (nações do secundário nível) sorába Nigéria, India, Kanada, Mexikó, Venezuela, Brazília és mindazon országok tartoznak, amelyek saját régiójukra, vagy az azt körülvevő geopolitikai övezetre gyakorolt befolyásuk révén már közvetlenül az elsőrangú hatalmak vetélytársaivá váltak. A *harmadik szint* (nações de terceiro nível) nemzeti regionális geopolitikai súllyal rendelkeznek. A *negyedik szint* (nações de quarto nível) országainak helyi kapcsolataik vannak. Az *ötödik szint* (nações de quinto nível) államai semmiféle

²¹ COSTA FREITAS, José Manuel: *A Escola Geopolítica Brasileira*. Instituto Superior de Ciências Sociais e Políticas, Lisboa, 1999. 202-203.

²² CASTRO DE, Therezinha: *Retrato do Brasil. Atlas-Texto de Geopolítica*. Biblioteca do Exército Editora, Rio de Janeiro, 1986. 48.

²³ CASTRO DE, Therezinha: *Geopolítica: Princípios, Meios e Fins*. Colégio Pedro II. Rio de Janeiro, 1986. 315. o.

²⁴ CASTRO DE, Therezinha: *Nossa America. Geopolítica Comparada*. Biblioteca do Exército Editora, Rio de Janeiro, 1994. 365.

²⁵ COSTA FREITAS, José Manuel: *A Escola Geopolítica Brasileira*. Instituto Superior de Ciências Sociais e Políticas, Lisboa, 1999. 202-203.

különösebb sikert nem tudnak felmutatni.

Brazíliát többirányú és többretegű érdekei miatt különleges kapcsolatok fűzik az angolszász Amerikához (Egyesült Államok és Kanada), Latin-Amerika régióihoz (a Karib-térség, Dél-Amerika) és a világ hatalmi központjaihoz (Nyugat-Európa, Kelet-Európa, Közel- és Közép-Kelet, valamint Afrika). A hidegháború korszakának lezárulása után nagy figyelmet fordít Amazónia térségével kapcsolatos geostratégiai elemzéseknek, az új gazdasági és politikai világrend, valamint a korlátozott szuverenitás kérdéseinek vizsgálatára.

Brazíliával kapcsolatos elemzéseink összegzéseként megállapíthatjuk, hogy a geopolitikával és a politikai földrajzzal kapcsolatos kutatások az országban az 1920-1930-as évtizedben indultak meg. A kezdeti periódusban a brazil geopolitikai gondolkodásra Friedrich Ratzel és Rudolf Kjellen szociáldarwinizmusa és organikus államfelfogása gyakorolta a legnagyobb hatást. Azonban már Everardo Backheuser és Mário Travassos munkásságában is megjelentek a geostratégiai megközelítés elemei. A második világháborút követő időszakban, a Legfelső Hadi Akadémia tevékenységéhez kapcsolódó, Cordeiro de Farias, Juarez Távora, Golbery do Couto e Silva, Carlos Meira Mattos és Therezinha de Castro nevével fémjelzett, nemzetközi elismerésre szert tett brazil geopolitikai iskola gondolkodásában a geostratégiai paradigma vált az uralkodó irányzattá. A hidegháború időszakában a geopolitika elméletének és a nemzetbiztonság doktrínájának összekapcsolása révén a kommunizmus feltartóztatása és a nyugati civilizáció védelme került az előtérbe. 1964-től, a hadsereg új típusú, intézményes hatalomátvételének időpontjától az állandó és aktuális nemzeti céloknak, a nemzeti hatalom megerősítésének, és összetevőinek, a brazil nagyhatalmi státusz problémakörének, valamint a biztonság és a fejlődés kérdéseinek a kutatása élvezett elsőbbséget. 1985 a polgári kormányzashoz és a demokratikus társadalomépítéshez való visszatérés dátuma. Ettől kezdve Brazíliában az ország növekvő világpolitikai szerepvállalását kifejező „*felelős pragmatizmus*” jelszó jegyében a kontinentális integráció folyamatának geopolitikai aspektusaira irányul a figyelem.

Az 1949-ben létrehozott Legfelső Hadi Akadémia ötvenes évekbeli tevékenységének világpolitikai jelentőségét az adja, hogy geostratégiai vizsgálódásai öt évtized múltán elméletileg megalapozták a huszonegyedik századi Brazília nagyhatalmi szerepvállalását.

Arról a Brazíliáról van szó, amelynek területe 8 547 404.km². Lakosainak száma eléri a 190 millió főt. Alapító tagja az 1991-ben létrejött Ibéramerikai Nemzetek Közösségének, az 1995-ben alapított Mercosurnak, az 1996-ban létrehozott Portugálul Beszélő Országok Közösségének, valamint a 2007-ben alakult Dél-Amerikai Nemzetek Uniójának.

Arról a Brazíliáról van szó, amelynek területe csaknem eléri az európai

kontinensét, meghaladja az Európai Unió 4 325 675 km²-jét, s amely a felsorolt új regionalizmus típusú integrációkban betöltött szerepe révén globális világhatalmi státuszra tör.

Geopolitika Chilében

A 756 950 km² területű és 16,8 millió lakost számláló Chile egyike Latin-Amerika nemzetközi viszonyok rendszerében jelentős szerepet betöltő államainak. Az országban Brazíliához hasonlóan sajátos karakterrel rendelkező geopolitikai iskola jött létre. Ez German García Arriagada dandártábornok szerint megnyilvánult professzorok, diákok és tanítványok közösségének megszerveződésében, saját jellegzetességeket megjelenítő kérdésfeltevések és elvek megfogalmazásában, azonos irányba mutató gondolkodásban, az ország életében fontos szerepet játszó bel-és külpolitikai témák és problémák egységes szemléletében, értékelésében és a megoldásukra tett javaslatok azonosságában.²⁶

A chilei geopolitikai gondolkodás egyik meghatározó elemét az ország földrajzi viszonyaiból és történelmi fejlődéséből fakadó biztonságpolitikai szempontok alkotják. A 4.235 km hosszú, átlagosan mindössze 175 kilométer széles, különböző éghajlati övezetekbe tartozó, 5000 kilométernyi tengerparttal rendelkező, háromkontinensű ország a Csendes-óceán irányába meglehetősen nyitott, védtelen. A latin-amerikai kontinensen található szomszédjaitól az Andok bércei és az Atacama-sivatag választják el. Bolíviával és Peruvával a tizenkilencedik században a tengeri kijárat és a salétrom lelőhelyek miatt vívott győztes háborúkat. Argentínával a huszadik században a kontinens déli területeinek stratégiai útvonalai és az Antarktisz birtoklásából való részesedés miatt került konfliktusba. Előnyös pozícióinak megtartása erős hadsereg, hajóhad és légierő, valamint jól és biztonságosan működtethető út-és kommunikációs hálózat és kikötői rendszer kiépítését és fenntartását igényelte.

Ennek biztosításához és üzemeltetéséhez megfelelő hátorszámot jelentő szövetségi körre volt szükség. A függetlenség kivívását követően Bernardo O'Higgins elnöksége²⁷ alatt a „hazafiság” mellett az amerikanizmus, az amerikai barátság ideológiája dominált. A szomszédok rovására megvalósuló területfoglalások és hódító háborúk azonban egyre inkább az európai kontinens feltörekvő nagyhatalma, II. Vilmos és Bismarck kancellár Német Birodalma felé fordították az ország vezetőinek figyelmét. *A porosz vezetéssel megvalósított német egység Chilében porosz irányítással*

²⁶ Részletesen lásd: German García Arriagada: Las escuelas geopolíticas. Una proposición de definición. In: *Antología Geopolítica de Autores Militares Chilenos.* Centro de Estudios e Investigaciones Militares, CESIM, Santiago de Chile, 2000. 64-73. o.

²⁷ Bernardo O'Higgins 1817 és 1823 között volt az ország vezetője.

megvalósult hadseregreformban öltött testet. Az 1870-es években Emilio Körner tábornok vezetésével porosz tiszték érkeztek az országba. Az egyenruhák külsőségében is megnyilvánuló átszervezés porosz katonai szellemmel, vezénylési-vezetési módszerekkel, és technikával párosult. Rövid időn belül a chilei hadsereg a kontinens egyik legjobban felkészített és felszerelt fegyveres erejévé vált. 1886-ban megalakult az *Academia de Guerra del Ejército de Chile* (A Chilei Hadsereg Hadiakadémiája), ahol a szűkebb értelemben vett katonai kérdések mellett stratégiai és elméleti képzést is kaptak a résztvevők. A későbbiek folyamán a geopolitikai tanulmányok is hangsúlyos szerephez jutottak az intézményben.

Chilében a szubkontinens más államaihoz hasonlóan a *Fegyveres Erők* nem csupán a nemzetbiztonság megóvását vállalta magára, hanem a fejlesztéspolitika meghatározásával a hadsereg vált a politikai élet, a *politikai rendszer egyik meghatározó elemévé.* A porosz hadi regulák adaptálása mellett ugyanakkor a chilei tiszték németországi kiképzése és továbbképzése, a Németországban uralkodó eszmék és eszmei irányzatok, valamint társadalom-és államépítési megoldások átvételét is eredményezték. A *ratzeli és a kjelléni szociáldarwinizmus, organikus államfelfogás és élettér elmélet* ezért a *chilei geopolitikai gondolkodás uralkodó irányzatává* vált az 1920-as, 1930-as évtizedekben. Ezt a pozícióját az 1970-es évekig megtartotta.²⁸ Az organikus államfelfogás jellemezte az Augusto Pinochet Ugarte előtti legjelentősebb chilei geopolitikai gondolkodó, Ramón Cañas Montalva tábornok, valamint Julio von Chrismar Escuti ezredes munkáit is. Az irányzat felfogására jellemző megközelítésmód és megfogalmazás Pinochet tábornok műveiben is tetten érhető. *Geopolítica* (Geopolitika)²⁹ című, több bővített és javított kiadást megért munkája a klasszikus geopolitikai hagyományoknak megfelelően, részben a ratzeli, szociáldarwinista hagyományok alapján az állam mint élő szervezet tevékenységének vizsgálatára koncentrál. A négy nagyobb részre, huszonnégy fejezetre, dokumentum mellékletre és Bibliográfiára tagolt mű részletesen foglalkozik a geopolitika tudománya létrejöttének körülményeivel, rokontudományoktól való elhatárolásával. Azt követően az államot alkotó és létrehozó tényezőket vizsgálja. Elemzi a terület, a földrajzi tényezők, a gazdasági erőforrások és nyersanyagkincsek, a lakosság mennyiségi és minőségi jellemzőinek, összetételének, a politikai elemeknek, az állami szuverenitásnak, az állam fizikai összetevőinek, határainak, a hátországnak, az állami életközpontnak, magterületnek, központi részeknek, a kommunikációs és közlekedési hálózatnak, valamint az állam életciklusának kérdéseit. Elemzéseit szinte kizárólag az államra

²⁸ lásd, Hernan SANTIS ARENAS: *El pensamiento geográfico-político de Ratzel en la geopolítica chilena.* Revista de Geografía Norte Grande, 1998. 25. 135-140.

²⁹ Augusto PINOCHET UGARTE: *Geopolítica.* Editorial Andrés Bello, Santiago de Chile, 1974. 252.

vonatkoznak. Vizsgálódásai nem terjednek ki a geopolitikai viszonyok más szereplőire sem az ötdimenziós térrel kapcsolatos új fejleményekre. Kézikönyvnek tekinthető műve ezért nélkülözi a huszonegyedik századi korszerű geopolitikai gondolkodás látásmódját és szempontrendszerét.

A *Hadiakadémiák Első Nemzetközi Geopolitikai Vándorgyűlésén 1997-ben* főparancsnokként és a hazai geopolitikai tudomány képviselőjeként elmondott *Chilei geopolitikai vízió. Gondolat és Cselekvés*³⁰ címet viselő záróbeszédében a tábornok ugyanakkor a chilei geopolitikai gondolkodás fejlődésének elemző áttekintését nyújtja. „A geopolitikának hosszú és alkalmanként rögzös utat kellett bejárnia addig, - fogalmaz Pinochet - amíg azt a múlt és jelen földrajzi, történelmi, szociológiai, gazdasági, stratégiai és politikai összefüggéseivel, a térben szervezett embertömeg sokoldalú és kölcsönös hatásaival, valamint a nép növekvő jóléte és boldogsága céljaival és terveivel foglalkozó társadalomtudományként elismerték.”³¹ Ez nem csupán a birtokolt föld, hanem a hozzá tartozó, attól elválaszthatatlan tengeri zóna és légtér fölötti uralmat is jelentette.

A tábornok álláspontja szerint a chilei geopolitikai gondolkodás történelmi gyökerei a spanyol gyarmati adminisztráció időszakára nyúlnak vissza. Chile már akkor sajátos területi egységként, Főkapitányságként, „Chilei királyságként” létezett. Ez az entitás a századok folyamán magába foglalta a kontinens déli zónájáig, a Horn-fokig és a Magellán-szorosig terjedő területeket. Az ország geopolitikai és nemzeti sajátosságához hozzátartozik, hogy a spanyol hódítók az őslakosokat sohasem tudták uralmuk alá hajtani. Chilét ezért az említett korszakban Indián Flandriaként emlegették. Chilei sajátosságnak tekinthető a III. Fülöp király rendeletére 1603-ban létrehozott „önálló” chilei hadsereg is. Ennek létezése nemzetépítő funkcióval ruházta fel a Fegyveres Erőket és megkönnyítette a függetlenség tényleges kivívását. Ez a körülmény egyben magyarázza is a fiatal köztársaság politikai elitjének soraiban tapasztalható két ellentétes tendencia - az amerikanizmus és a nacionalizmus - egyidejű létezését. Az amerikanizmus ideáját - mint említettük - a Haza Atyja, Bernardo O'Higgins képviselte. Ez a nézőpont azonban nem akadályozta meg O'Higginst abban, hogy megteremtse az ország politikai egységét, kiépítse és megszilárdítsa közigazgatási rendszerét, megfogalmazza a Patagóniával és az Antarktisszal kapcsolatos chilei területi igényeket és elfoglalja a Magellán-szorost.

A nemzeti gondolat előtérbe kerülése a tizenkilencedik század első harmadának nagy konzervatív államférfija, Diego Portales nevéhez fűződik. Gondolatrendszerének négy sarokpontját a politikai nacionalizmus, a

³⁰ Augusto PINOCHET: *Visión Geopolítica de Chile. Pensamiento y Acción*. IN: *Antología Geopolítica de Autores Militares Chilenos*. Centro de Estudios e Investigaciones Militares, CESIM, Santiago de Chile, 2000. 83-102.

³¹ PINOCHET (2000): 85.

gazdasági integráció, a hatékony katonai védelem és a haditengerészeti hegemonia képezte. A jelzett két irányvonal – az amerikanizmus és a nacionalizmus- párhuzamosan, egymást áthatva és egymás mellett létezett. Az adott a konkrét történelmi körülmények függvényében erősödött fel egyik, vagy másik tendencia.

Augusto Pinochet a modern chilei geopolitikai gondolkodás három szakaszáról ír. Az első periódus kezdetét az 1940-es évek jelentik. Ekkor Ramón Cañas Montalva tábornok – későbbiekben a hadsereg főparancsnoka- és az 1948-ban alapított *Revista Geografía de Chile „Terra Australis”*(Chilei Földrajzi Szemle,„Déli Föld”) folyóirat köré tömörült azoknak a szerzőknek a csoportja, akik az országnak a kontinens déli övezetében elfoglalt geopolitikai és geostratégiai szerepét és annak perspektíváit vizsgálták. Valamennyien Latin-Amerika déli területeinek elfoglalása, ezeknek az ország életközpontjaiba történő beintegrálása, a hatodik kontinensnek nevezett Antarktisz iránti chilei érdekeltség fenntartására és a Csendes-óceán délkeleti részének „chilei tengerré” nyilvánítása mellett foglaltak állást. Ebben a periódusban két geopolitikailag nagy jelentőséggel bíró esemény történt Chilében. 1940. november 6-án Pedro Aguirre Cerda elnök az 1714. számú Dekrétumban rögzítette az Antarktisz chilei területeinek határait. Ez a 14 millió km² területű kontinens csaknem 10%-ára, 1 250 0000 km²-re terjedt ki. A másik Rendelet Gabriel González Videla elnök nevéhez fűződik. Az 1952 augusztus 18-án megjelentetett Dekrétum az ország határait 200 tengeri mérföldre terjeszti ki. A szóban forgó övezetet „nemzeti örökséggé” és kizárólagosan chilei használatú gazdasági zónává nyilvánítja. Ez a fajta tevékenység a Balmaceda elnök által követett politika folytatásának is tekinthető. Balmaceda 1888-ban terjesztette ki Chile fennhatóságát a Karácsony-szigetekre. Ezzel Chile három kontinensű országgá vált.

A chilei geopolitikai gondolkodás második szakasza az 1960-as évtizedhez köthető. Ekkor a kontinentális integrációt előnyben részesítő párpolitikusi gárda és a Katonai Akadémia nemzeti célokat követő geopolitikusai közötti szemléletbeli különbség dominált. A hadsereg képviselőinek figyelme a geopolitika általános elveinek, doktrínáinak, koncepcióinak vizsgálatára és a Hadiakadémián elsajátítandó geopolitikai kurzusok és tanulmányok kidolgozására irányult.

E folyamat harmadik szakasza - Pinochet értelmezése szerint- az 1973.szeptember 11-i katonai hatalomátvétellel vette kezdetét. A hadsereg a törvényesen megválasztott Salvador Allende megbuktatásával és meggyilkolásával a braziliai 1964-es hatalomátvételhez hasonlóan az ország hosszú távú teljes átszervezése céljából intézményesen avatkozott be a politikai életbe. Az 1973. szeptember 11 és 1989 decembere közötti időszak tekintélyuralmi diktatúrája a rend és a haladás jelszavának jegyében a

nemzeti és az integrációban érdekelt irányzatok egyesítésére törekedett. E periódusban geopolitikai szempontból fő feladattá az ország által birtokolt szárazföldi és tengeri területek fölötti ellenőrzés megvalósítása és a geopolitikai ismeretek elterjesztése vált. Ebben az időszakban jelentek meg új kiadásban Pinochet és más geopolitikusok elméleti művei és láttak napvilágot olyan dokumentumok, mint például az 1981-ben közzétett *Chile Kormányának Nemzeti Céljai és Általános Politikai Irányvonala (Objetivo Nacional y Políticas Generales del Gobierno de Chile)*. Ebben a kormányzat az országban 1974-ben megindult regionális átszervezés felgyorsítása mellett foglalt állást. *A régiók kiépítése* egyben a főváros túlzott szerepének visszaszorítására és az adott régiókon belül megvalósítandó „kohéziós központok” létrehozására irányult. Chile 2006 végére 15 régióból álló köztársasággá alakult³²

A katonai kormányzat emellett Chile növekedésének alapjául három Hátország – a déli, az északi és a tengeri – létrehozását és megerősítését irányozta elő. Chile nagy nemzetté tétele érdekében az aktív fellépés mellett döntött az Antarktisz ügyében. Változtatott a *belső határok doktrínájának* tartalmán is. A Pinochet rendszer első időszakában a hidegháborús logika szellemében a belső határok az egymással szembenálló ideológiák között húzódtak. A kormányzat a „*felforgató eszmék*” elleni küzdelem céljaira tartotta fent a fogalmat. 1981-től már a különböző fejlettségű területek közötti gazdasági különbségek megjelölésére szolgál.

Chilében 1975 júliusában kezdte meg működését az *Academia Nacional de Estudios Políticos y Estratégicos - ANEPE* (Stratégiai és Politikai Tanulmányok Nemzeti Akadémiája). A szervezet tevékenysége szorosan kapcsolódott az 1981-ben létrejött *Instituto Geopolítico de Chile (Chilei Geopolitikai Intézet)* és ez utóbbi által 1984 óta megjelentetett *Revista Chilena de Geopolítica (Chilei Geopolitikai Szemle)* című folyóirathoz. A geopolitika hadsereghez kötődése a geostratégiai irányzat uralkodóvá válása ellenére alapvetően és hosszú távon meghatározta a geopolitikai gondolkodás tartalmi kereteit Chilében. A belső magterület, a hátország és a kohéziós központok, a regionális területi átszervezés, a változó tartalmú belső határok doktrínája mellett az ország regionális hatalmi törekvései állandó elemét képezik a chilei geopolitikai gondolkodásnak. Ennek sarokpontjait Latin-Amerika déli területein, az argentin és a chilei befolyási zónában található vízi utak – a Magellán-szoros, a Beagle- csatorna és a Drake-átjáró – fölötti ellenőrzés, valamint az Antarktisz bizonyos területeinek chilei szuverenitás alá tartozása jelentik. Az ezzel kapcsolatos chilei igények és érvrendszer megfogalmazására az 1940-es, 1950-es években, Ramón Cañas Montalba

³² Az ezzel kapcsolatos vitákat lásd: *Antología Geopolítica de Autores Militares Chilenos*. Centro de Estudios e Investigaciones Militares, CESIM, Santiago de Chile, 2000. 215-282.

tábornok írásaiban került sor.³³

A tábornok szerint az ország az 570 kilométer hosszú Magellán-szoros, a 250 kilométeres Beagle- csatorna, a Horn-fok és az Antarktisz legészakabbi pontja között húzódó 800 kilométer széles Drake-átjáró ellenőrzésével, továbbá az Antarktiszon 1947 december 8-án létesített „*Bernardo O'Higgins Riquelme tábornok a Felszabadító*” nevet viselő katonai bázis révén a Csendes-óceán déli részének, valamint az Antarktisz térségének egyik vezető hatalma státusz megszerzésére törekedhet. A Magellán-szorost a Beagle-csatornával a fő hajózási útvonaltól délre csatorna köti össze, ezáltal megvalósul e fontos vízi kommunikációs útvonalak közötti átjárhatóság.

A chilei hatalmi aspirációknak gátat szab az a körülmény, hogy a terület egy része argentin fennhatóság alatt áll. A szóban forgó földrajzi egységekről közölt térképeken jól látható, hogy Latin-Amerika legdélebbi vidékén, a Tűzföld szigetvilágában húzódó Beagle-csatorna keleti része egy 1984-ben kötött egyezmény értelmében Argentínához tartozik. A nyugati területek teljes egészében chilei fennhatóság alatt állnak. Az argentin felségterület legfontosabb városa Ushuaia. A vele szemben lévő oldalon a chilei Puerto Williams település található. Chile ugyanakkor a térségben létrehozta a Magellán katonai bázist, amely az O'Higginsről elnevezett antarktisi támaszponttal együtt kiválóan alkalmas a stratégiai jelentőségű útvonalak ellenőrzésére.

A Horn-fok és az Antarktisz között húzódó 800 kilométeres távolság ellenére Chile a 14 millió km² kiterjedésű hatodik kontinens északi részén 1,2 millió km² nagyságú területet birtokol. Ez 3.525 kilométer tengerpartot jelent, ami az anyaország 5.000 kilométernyi tengerpartjával együtt 8.525 kilométeres tengeri határt tesz ki.

Cañas tábornok szerint Chile nemzetközi viszonyok rendszerében játszott növekvő szerepe összhangban van a történelmi folyamatokkal és tényekkel. Megítélése szerint „*a nyugati civilizáció három klasszikus fejlődési szakaszon ment keresztül: a mediterrán, az atlanti és a Csendes-óceáni fázison.*”³⁴ Ezek egymást követő váltása szoros kapcsolatban állt a földrajzi tényezőkkel, maguk a változások is abból következtek. „*Chile a világ Antarktiszhoz leginkább kapcsolódó országa, mely felelősséget visel a dél-atlanti kontinens és az Antarktisz iránt.*”³⁵

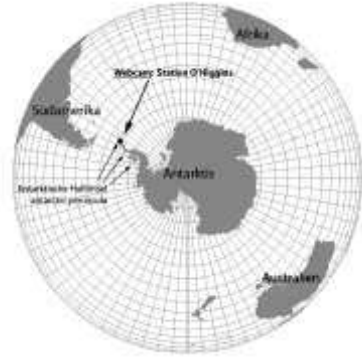
Az ország helyzete leginkább az Egyesült Államok Alaszka birtoklása révén az Arktisszal kapcsolatos pozíciójára emlékeztet. - olvashatjuk

³³ A fontosabb és válogatott tanulmányokat lásd: *Antología Geopolítica de Autores Militares Chilenos*. Centro de Estudios e Investigaciones Militares, CESIM, Santiago de Chile, 2000. 115-215.

³⁴ Ramón CAÑAS MONTALVA: *El Pacífico, epicentro geopolítico de un nuevo mundo en estructuración*. IN: *Antología Geopolítica de Autores Militares Chilenos*. Centro de Estudios e Investigaciones Militares, CESIM, Santiago de Chile, 2000. 143.

³⁵ Uo.

Ramón Cañas Montalva eszmefuttatását. „...a déli-antarktisi chilei régiók, mint geopolitikai epicentrum létrehozása a kontinens és a világ szempontjából egyaránt kivételes fontosságú tényezőnek számítanak”³⁶- folytatja a tábornok. Ez azt jelenti, hogy megvalósul a természetes elhatárolódás a Csendes-óceán térségében érdekelt Chile és az Atlanti-óceán zónájában szuverenitása kiteljesítésére törekvő Argentína között. Ez a kontinentális stabilitás, biztonság és kiegyensúlyozottság egyik alaptényezője Cañas Montalva szerint. „Ennek a világos alapvetésnek kell meghatározni a álláspontunkat, annak ésszerűségét és jogi alapját, mely abszolút és totális szuverenitást biztosít Chile számára a déli és az antarktisi vízi és légi utak fölött: azok fölött az utak fölött elsősorban, amelyet a párhuzamosan futó Magellán-szoros, a Beagle-csatorna és a Drake-átjáró alkotnak a nemzeti bástyáknak tekinthető Punta Arenasi Magellán támaszpont és az antarktisi O’Higgins bázis között.”³⁷



Az Antarktisz és más kontinensek

Befolyásolja a chilei nagyhatalmi igényeket és geopolitikai gondolkodást az a körülmény is, hogy nem csupán a Santiagói kormányzat, hanem más államok is igényt tartanak az Antarktisz fölötti ellenőrzésre és újabb területek saját szuverenitásuk alá vonására. Befejezésül azt is hangsúlyoznunk kell, hogy chilei külpolitikai stratégia és gyakorlat geopolitikai szempontból megvalósuló egységét a Ramón Cañas Montalva tábornok érvelésén alapuló igénybejelentés,³⁸ az állami expanzió Julio von Chrismar Escuti által 1968-ban felvázolt törvényei³⁹ és Augusto Pinochet Ugarte 1984-ben napvilágot látott Geopolítica⁴⁰ című könyvének elméleti rendszere alapozza meg.

³⁶ Ramón CAÑAS MONTALVA: *Chile en el Pacífico- Argentina en el Atlántico, factores de estabilidad continental*. IN: *Antología Geopolítica de Autores Militares Chilenos*. Centro de Estudios e Investigaciones Militares, CESIM, Santiago de Chile, 2000. 150.

³⁷ CAÑAS MONTALVA (2000): 166.

³⁸ Az 1962-ben elhunyt tábornok munkásságát, elméleti örökségét és annak gyakorlati alkalmazhatóságát napjainkban is meghatározónak tekintik Chilében. A Katonai Akadémia ezért 2008-ban *Geopolítica Oceania y Austral*.(Colección Academia de Guerra del Ejército de Chile. (Santiago de Chile, 2008.) címmel egy kétszázötvenkét oldalas válogatást jelentetett meg Ramón Cañas Montalva írásaiból.

³⁹ Julio César Von CHRISMAR ESCUTI: *Geopolítica. Leyes que se deducen de la Expansión de los Estados*. Memorial del Ejército de Chile. No. 343. 9-28.

⁴⁰ Augusto PINOCHET UGARTE: *Geopolítica*. Cuarta edición aumentada y corregida. Editorial Andrés Bello, Santiago, 1984. 253.